

CLASSIC INTERTEXTUALITY VS. RIZOMATIC GENOTEXTUAL PHENOMENA

Igor URSENCO

“Petru Maior” University of Târgu-Mureș

Abstract: The following paper proposes to bring additional evidence concerning hypertextual national/planetary awareness, beyond any alleged preexistent fixed cultural body as an intertextual corpus. However, as persuaded below there is a huge non-genetical component of the worldwide literary process. Accordingly, the Transgenerational Romanian Poetics may reveal unexpectedly a rhizomatic nature yet to be discovered

Keywords: Intertextual Paradigm, Genotext, Rizoma, Trautonium, Raster, Transgenerational Romanian Poetics

Se vorbește încă suficient de mult despre valențele grilei intertextuale ca o predestinare exclusiv mnemotică, în care opțiunile tehnicii scrierii și interpretării sunt puse în directă relație cu cele ale capriciului estetic selectiv. De altfel, în cartea sa dedicată intertextului eminescian romantic, Marina Mureșanu Ionescu susține chiar valabilitatea construirii unui „dicționar de coincidențe”, menit să contabilizeze fenomenele de „inspirație coincidentă” a poezilor „care nu s-au cunoscut și nici influențat”¹. În timp ce similitudinea „situațiilor”² dintre Eminescu și Nerval este redusă la asocierea frecventă a însingurării cu „întunecarea” și „disperarea”, motivul „penei rupte” sau intuiția anticipativă a pierderii lucidității, ni se pare util să invocăm o experiență inedită legată de așa-zisele concordanțe literare³ sau invariante⁴ care urmăresc reconstituirea nucleelor semantice fără a fi în mod necesar fidele *hipogramei* riffateriene⁵. Doar – că spre deosebire de registrele metatextuale consacrate – *rizoma*⁶ înțeasă ca principiu heterogenic (opus celor „evoluționist, ierarhic, structural, dihotomic” etc.) asigură multiplicitatea conexiunilor lexicale în gândirea umană nonlineară.

Studiul de față își propune să aducă evidențe suplimentare privind presupusa conștiința hipertextuală planetară pe care o anticipa sistematic filosoful român Constantin Noica: „în bună parte totuși cultura noastră e de tip matematic și tipul acesta se opune culturii de tip istoric. Ni se pare, așadar, că surprindem acest dualism: geometrie-istorie, a cărui polemică, transpusă pe planul culturii, e opoziția celor două tipuri de cultură”⁷. Și dacă, în mare parte, „idealul culturii noastre e unificarea”⁸, se pare că anume conceptul de intertextualitate asigură firesc „trecerea de la local la universal, saltul sufletesc de la locul unic la locul comun. Marile locuri comune ale spiritului”⁹.

¹ Marina Mureșanu Ionescu, *Eminescu și intertextul romantic*, Iași, Editura Junimea, 1990, p. 270-271

² Deci nu a motivelor și temelor comune

³ Solomon Marcus, *Invenție și descoperire*, București, Cartea Românească, 1989, p.120

⁴ А.К. Жолковский., *Инварианты Пушкина*, <http://philologos.narod.ru/classics/zholk2.htm>

⁵ Johanne Prud'homme and Nelson Guilbert, *Text Derivation*, <http://www.signosemio.com/riffaterre/text-derivation.asp>

⁶ Gilles Deleuze și Félix Guattari, *Capitalism și schizofrenie (II)*. Mii de platurii, București, Editura Art, 2013

⁷ Constantin Noica, *Despre culturile de tip geometric / Mathesis sau bucuriile simple*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 7

⁸ Ibidem, p. 8

⁹ Ibidem, p. 14

Poate că, dincolo de micile ezitări de acceptare unanimă a fondului său general-uman, *paradigma intertextuală* (dialogismul intrinsec al „cuvântului străin” propus de Mihail Bahtin, în varianta sa originală, ca «чужое слово») este chiar materializarea consensului multrâvnit dintre cultura de tip geometrică („oamenii care au o singură lume comună” sau „participă la aceeași realitate”) și cea de tip istorică („fiecare cu lumea sa personală”, „o realitate autentică” strict individuală)¹⁰ la care se referea anticul Heraclit și luministul Goethe: „acum literatura națională puțin ce înseamnă, la rând stă să vină epoca literaturii lumii”¹¹.

De exemplu, în poemul său **Triunghiul Ocniței** poetul basarabean șaizecist Victor Teleucă venea cu o replică intertextuală limpezită de obscuritatea de cancan a binecunoscutului fenomen al *Triunghiului Bermudelor*¹²:

„Când ninge,
oamenii parcă se coboară din nori,
ori parcă ies din fântâni,
prin care se-ntorc dintr-o lume de basme
cu câte o căldare de apă albastră acasă (...)
Din Triunghiul Ocniței niciodată nu ieși.
În Triunghiul Ocniței niciodată nu mori”.

În acest context, ultimile două versuri intră într-un soi de dialog imposibil peste ani – dar cu realitate estetică imposibil de negat – cu textul **Ieudul fără ieșire (I)** semnat de nouăzeciștul maramureșean Ioan Es. Pop:

„La ieudul fără ieșire și noi am, și noi am fost cândva (...),
ci tu fii cu luare aminte: dacă aluneci acolo
nici o hartă n-are să-ți mai fie de folos
zadarnic te vei zbate să afli ieșirea intrarea ieșirea
zadarnic vei zori să rupi lințoliul spațiului
în care-ai lunecat. dincolo n-o să dai decât
de urma piciorului tău de dincoace.
fără margini este ieudul și fără ieșire.
nici o geografie n-a reușit încă să-l aproximeze”.

Raportate la binecunoscuta dihotomie între teologia *afirmativă* și *negativă*, aceste două poetici – catafatică *versus* apofatică – despărțite ani buni de sârma ghimpată și ideologii politice diferite, vin să ilustreze perfect observația din eseul mandelștamian „Dimineața akmeizmului”, conform căreia „semnificația cuvântului de departe nu reprezintă propria sa traducere”¹³. Preluând din opera lui Dante Alighieri noțiunea de „timp” înțeles ca „act

¹⁰ Mircea Eliade, Meșterul Manole (Studii de etnologie și mitologie. Antologie), Selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2007, p. 292-294

¹¹ Иоганн Эккерман, Разговоры с Гете в последние годы его жизни, Москва, Художественная литература, 1981, с. 219

¹² Este vorba despre zona atlantică localizată geometric între Insulele Bermude, Porto Rico și Fort Lauderdale (Florida). În această regiune, cunoscută și sub numele de „Triunghiul Diavolului”, se întâmplă foarte des fenomene paranormale, cum ar fi: dispariții de vase și aparate de zbor, activități neobișnuite în care legile fizicii sunt date peste cap, puse inclusiv pe seama ființelor extraterestre.

¹³ O. Мандельштам, Утро акмеизма, http://web.stanford.edu/class/slavic272/materials/declarations/mandelstam_utro1913.pdf

sincronic”, poetul evreu de expresie rusă merge mai departe pentru a afirma că „poezia nu este parte a naturii, – fie și cea mai bună, selectată metodic – ci cu o uimitoare *autonomie* se strămută într-un câmp de acțiune nou, extradimensional”¹⁴.

Așa cum e lesne de observat, cele două poeme semnate de poeți români absolut diferiți ca factură și tipologie umană¹⁵ – și care nu par să fi avut șansa de a se fi cunoscut reciproc nici măcar din lecturi sporadice – ilustrează foarte bine mecanismul genotextului kristevian ca proces cultural metameric¹⁶. Vom considera acest fenomen drept *trautonium*¹⁷ ontologic *divergent*, fiind pe deplin conștienți că „se poate întâmpla ca același vers să apară la doi poeți diferiți, nu însă și între un poem”¹⁸. Așa cum este cazul altui exemplu de *trautonium*, de data aceasta *convergent*. Să luăm cazul celor două texte confruntate mai jos.

Arcadie Suceveanu, *Miracolul zilei de miercuri*:

Las să-mi năvălească-n odaie
numai lucruri banale,
lucruri umilite, uitate,
lipsite de glorie
cu fața mâncată de sodă,
mirosinde-a siloz și a hamuri.
– Veniți, veniți
să vă scot din nou în lumină,
să vă încarc, pe rând
cu electricitatea iluziei
să vă potolesc foamea
de transcendent
și aventură!

Într-o genotextualizare contrapunctică cu poemul de mai sus, textul poetului clujean Ion Mureșan cunoscut sub numele de **Constituirea realului prin uitare** devine complementaritatea sa estetică virtuală:

Tot ceea ce am uitat, molozul, zgura, resturile
constituie într-adevăr realitatea.
Lucrurile și faptele pe care dinții nu le-au putut roade,
cuțitele nu le-au putut înjumătăți, din aceste
produse ale uitării
pe care ghearele obosite le scot mereu din baia
de acid a memoriei

¹⁴ O. Мандельштам, Разговор о Данте, http://rvb.ru/mandelstam/slovo_i_kultura/01text/01text/13.htm

¹⁵ Am beneficiat de șansa istorică de a-i cunoaște pe ambii

¹⁶ Proces de divizare celulară repetată a corpului unor organisme non-umane; metodă de reproducere asexuată prin strobilație (segmentare corporală trasversală spontană)

¹⁷Trautónium (germ.) – instrument electronic care redă din punct de vedere electroacustic (semi)tonurile instrumentelor musicale cunoscute, dar produce și sunete străine acestora

¹⁸ Solomon Marcus, *Invenție și descoperire*, Cartea Românească, 1989, p.12

și le aruncă cu scârbă afară, numai din acestea
se poate constitui o lume nouă...

În altă ordine de idei, e de remarcat că referințele din finalul poemului lui Ion Mureșan („trupul meu îmbătrânit într-o neagră dantelă îl înfășor / și uitându-l pe vecie, îl renase”) trimit intertextual la eminesciana **Odă în metru antic** („Nu credeam să-nvăț a muri vrodată; / Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi”), în timp ce la Arcadie Suceveanu avestea se revendică din pretextul poeziei lui Blaga. Probabil așa se explică că „de câte ori un scriitor autentic încearcă să revoluționeze literatura epocii sale, ajunsă, prin cristalizarea epigonilor, la un punct mort al vieții și al creației artistice, acest novator nu face, de fapt, decât să revină de la o tradiție vie, să deblocheze firul apei de sloiurile de gheață care, aglomerându-se, îi opresc mersul înainte și să reia, împins de toată puterea râului, însuși marele drum al înaintașilor, sporindu-l cu aportul unor afluenți noi”¹⁹.

Această anticipare perfect valabilă a poetului Ion Pillat din eseul său culturologic ne permite să observăm cum se autodiseminează în toată larghețea sa disponibilă din punct de vedere estetic – trecând cronologic prin *Premodernism* > *Avangardism* > *Neomodernism* > *Neoexpresionism* > *Neopostmodernism* – discursul poetic românesc în varii cronotopuri culturale sincronice.

Odată cu observația de rigoare am ajuns la o altă tipologie rizomatică din categoria fenomenului genotextual. Propunem așadar să fie numit *raster*²⁰ ontologic fiecare exemplu de metamerism cultural care păstrează și semnificația de „nomadism” semantic, exact ca în alt eseu notoriu al aceluiași Mandelștam, „Cuvântul și cultura”: „Oare obiectul este proprietarul cuvântului? Cuvântul este chiar Psyche. Cuvântul viu nu reprezintă un obiect, dar își alege în mod liber, ca și pentru locuință, o anume semnificație, o anume corporalitate, un corp confortabil. Iar în jurul lucrurilor cuvântul hălăduiește liber, precum sufletul în jurul unui corp abandonat dar pe care nu pregetă să îl uite”²¹.

În cele ce urmează ne vom putea convinge cum, în calitate de agenți ai unei formațiuni metamerice transgeneraționiste, apar poeți adesea incompatibili ca ideologie estetică și formule poetice: *Tudor Arghezi* > *Ilarie Voronca* > *Grigore Vieru* > *Mircea Dinescu* > *Arcadie Suceveanu* > *Ioan Es. Pop* > *Adrian Suciu* > *Claudiu Komartin* > *Dan Ciupureanu* > *Ion Buzu*.

Tudor Arghezi, Har

„Îmbrăcați în straie de iască / Sunt gata cartofii să nască. / S-au pregătit o iarnă, de soroc, / Cu cârțițele launloc, / Cu întunericul, cu coropijnița și râmele, / Și din toate fărâmele / Au rămas grei ca mâțele, / Umflându-li-se țatele. / Auzi ? / Cartofii sânt lehazi. / Ascultă, harul a trecut prin ei / Virginal, candid și holtei. / Dumnezeiește. / Cel-de-Sus și din veac binevoiește / Să-și scoboare sfintele scule / Până la tubercule. / Și pentru negul cartofilor cald / Face descântece, ca pentru zmarald. / Într-o noapte / Li s-au umplut straiele cu lapte / Ca să-și hrăneasca un pui / în fiecare vârf de cucui”

¹⁹ Ion Pillat, *Spre un nou clasicism german: Ștefan George și Hugo Fon Hofmannsthal / Portrete lirice*, București, Editura pentru literatură universală, 1969, p. 299

²⁰ Răster (germ.) – ▪ (în tipografie) placă din sticlă cu o rețea fină de linii, compuse din puncte; ▪ (în muzică) instrument pentru liniat portative, permițând trasarea simultană a mai multor linii paralele; ▪ (în televiziune) ansamblul liniilor din puncte de lumină în care este descompusă o imagine

²¹ O. Мандельштам, Слово и культура, http://rvb.ru/mandelstam/slovo_i_kultura/01text/01text/02.htm

Ilarie Voronca, * închini un imn cartofului** (fragment nr. 5 din poemul epic „Ulise”)

„(...) vreau să am limpezimea tăcerea ta / fruct al țărânei asemeni cu țărâna / din pântecul întunericului nu ne uita / întărește-ne cu uleiul nopților mâna // tu știi subterane abecedare / te-au hrănit dumnezeu și ploile / virtuțile ți le tragi din pământ ca din staul oile / cerurile te primesc în orice căldare // cartof icoana umilinții a răbdării / tu te mulțumești cu puțin și ne dai tot / iată și triunghiul zborului în metalul înserării / cerul atârnă ca limba câinilor de un cot // cartof ca mâinile plugarului aspre / cu răcoare de tunel de după-amiază / tu ești al gliei glas pre / tine ochiul îngerilor fără haraci te veghează // tu îți lipești urechea de pământ / lingi zgomotele măruntaiele toate / atâtea vrăji ca etichete de drogherie în tine sunt / tu ești un pahar cu vitalitate // îmi place coaja miezul tău umezindu-se / cum îți faci loc cu umerii ca să crești / te aștept te ascult și bătaii de inimă ivindu-se / în negreală și noroiul tău culori cerești // strângi și apoi ne dai pe limbă amidon / tu primești binecuvântarea vântului / norii îți clădesc pe sub zare un tron / și numai poetul știe că tu ești câinele pământului (...)

Grigore Vieru, Întregul cer

„Ferice de tine, cartofule, – / de-ntregul pământ / ești îmbrățișat! (...) // Rămâ-ne-va cerul / întreg, / ca să fim fericiți, / aproape ca tine, / cartofule, / ca tine, roșule măr!”

Arcadie Suceveanu, Litanie

„Duminica bulbii bisericii cresc înspre cer / în fertile litanii / iar la rădăcina cartofului fată cârtița”

Mircea Dinescu, Cântec în așteptarea recoltei

„(...) și fiindcă s-au cam terminat cartofii / plantăm calugării și filosofii (...) / cartoful putred zvârlit pe maidan / scoate și el puțica lui verde / ca un semn de democrație a naturii (...)”

Mircea Dinescu, Evadatul

„(...) vezi peste tot doar pepeni vărgați și ploi lampante / pârau-n uniformă cartofii în tranșei / parcă s-ar stinge galeș elveția din plante / nimic nu e neutru deci totul e cu ei (...)”

Mircea Dinescu, Încurajarea morților

„(...) Lăsați-mi totuși șansa să cânt din disperare / pe câmpul de bătaie rămân coji de cartofi/ eroilor sub ploaie li s-au promis pantofi / să uite c-au avut cândva picioare (...)”

Mircea Dinescu, Exil

„Au înflorit cartofii în Marmația / și voi tocmai acum plecați spre sud / când ceru-i aiurit și descusut / când se confundă bocetul cu nația ? // Veți inventa durerea ca o țară / poate veți da peste-un mormânt mai cald... / Scobim scobim cartofii de smarald, / săracii mei cartofi de piatra rară (...)”

Ioan Es. Pop, *cînd eram mic, visam să fiu și mai mic**

„cînd eram mic, visam să fiu și mai mic./ mai mic decît masa, mai mic decît scaunul,/ mai mic decît cizmele mari ale tatălui./ cît un cartof, atîta mă visam./ pentru că primăvara pe cartofi îi puneau în pămînt și gata,/ pînă toamna nu-i mai necăjeau.// mă visam în cuib, printre ei,/ dormind cu dulceață-n întuneric,/ întorcîndu-mă pe-o parte și pe alta vara/ iar apoi căzînd din nou în somn.// și toamna să mă trezesc tot nedormit / și tot nespălat ca frații mei/ și cînd să dea cu sapa-n noi, să sar deasupra/ și să le strig: nu mai săpați, nu mai săpați,/ căci vin acasă de bunăvoie,/ dacă-n primăvară mă puneți la loc,// și primăvara să fiu primul pe care/ îl aruncă înapoi în cuib/ și tot așa, să rămîn să dorm mereu,/ din cuib în pivniță și din pivniță în cuib,/ ani mulți, neîntors și uitat”

Adrian Suciu, Sufletul, ca un șir de cartofi împlântați în pămînt

„Amintirea picioarelor țepene în pantofi inutili / nu e de povestit. Cu atît mai mult cepul din șira / spinării prin care sufletul, ca un șir de cartofi / împlântați în pămînt de o mână aspră se scurge (...) / De-ar putea vreunul să scrie poezia propriei înmormântări, / ea ar fi atît de vie, încât pămîntul ar scupa afară toate mamele / din lume și-am răstigni ceracâne pe umerii lor!”

Claudiu Komartin, cartofi putrezi (din caietele lui Eugen Gruber)

„nu avem timp anul ăsta zilele se-ndesesc / îngrașă afacerea coropișniței (...) / nici nu mai știu cînd spun o minciună / arunc un cartof putred pe o grămadă de cartofi putrezi / dorm în cearșafuri mirosind a cartof putred / exist (...) / pe cine încerc să mint sunt un ins responsabil / molfăi cartofi putrezi / și-mi scuipe în sân cînd scriu propoziții exacte”

Dan Ciupureanu, deasupra patului

„în cameră sunt saci cu pămînt azi-noapte au țâșnit cu presiune din tavan un amestec de tencuială și țărână vino deasupra patului să dai la lopată mamă să-mi vezi fața ca un cartof proaspăt cules”

Ion Buzu, Ostatic

„În timp ce-mi înfund mâinile în pămînt / să scormonesc după cartofi / și picăturile de transpirație îmi cad de pe frunte / îmi amintesc o frază zen care spune ceva de genul: / iadul nu este o sentință, este un antrenament. (...) / Lotul de pămînt pe care îl muncesc e înconjurat cu sârmă ghimpată. / E terenul meu de antrenament timp de zece ani. / Pentru orice închisoare, căsnicie, regim politic / sau orice altă muncă malignă – sunt pregătit”.

Chiar dacă „zona coincidențelor e suficient de vastă ca și cea a imitațiilor ori a preluărilor”²², simpla rînduire a metamerismului poetic încheiat în jurul celor câteva exemple din istoria literaturii române contemporane configurează o zonă de interes încă nedefrișată. Or, filtrul morfologic de mai sus – asupra căruia trebuie să cădem de acord în mare parte – ne apare de departe non-genetic din punctul de vedere al intertextualității clasice: „geneza fenomenului literar se află în zona accidentală a trecerii din zona limbii în cea a limbii, a literaturii în cea a literaturii, pe cînd domeniul tradițiilor e validat de coerența logică, fiind

²² Анна Ахматова, Поэма без героя, Триптих (1940—1965)

limitată de cercul literaturii naționale”²³. În ciuda faptului că „este imposibilă constituirea unei istorii genetice a literaturii”, cel puțin se rezolvă problema „tradițiilor”, „influențelor” doar în calitatea lor de pretext²⁴ în care vocea originară a poetului e cea care contează decisiv.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

a) în română și engleză

Deleuze, Gilles și Guattari, Félix, Capitalism și schizofrenie (II). Mii de platurii, București, Editura Art, 2013

Eliade, Mircea, Meșterul Manole (Studii de etnologie și mitologie. Antologie), Selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2007

Marcus, Solomon, Invenție și descoperire, București, Cartea Românească, 1989

Mureșanu Ionescu, Marina, Eminescu și intertextul romantic, Iași, Editura Junimea, 1990

Noica, Constantin, Despre culturile de tip geometric / Mathesis sau bucuriile simple, București, Editura Humanitas, 1992

Prud'homme, Johanne and Guilbert, Nelson , Text Derivation, <http://www.signosemio.com/riffaterre/text-derivation.asp>

Pillat, Ion, Spre un nou clasicism german: Stefan George și Hugo Fon Hofmannsthal / Portrete lirice, București, Editura pentru literatură universală, 1969

b) în limba rusă

Жолковский, А.К., Инварианты Пушкина, <http://philologos.narod.ru/classics/zholk2.htm>

Лотман, Ю.М., Текст в тексте // Избранные статьи, т. 1. Таллин, 1992

Эккерман, Иоганн, Разговоры с Гете в последние годы его жизни, Москва, Художественная литература, 1981

Мандельштам, О., Разговор о Данте, http://rvb.ru/mandelstam/slovo_i_kultura/01text/01text/13.htm

Мандельштам, О., Слово и культура, http://rvb.ru/mandelstam/slovo_i_kultura/01text/01text/02.htm

Мандельштам, О., Утро акмеизма, http://web.stanford.edu/class/slavic272/materials/declarations/mandelstam_utro1913.pdf

Тартусско-московская семиотическая школа глазами ее участников // Ю.М. Лотман и тартусско-московская семиотическая школа, Москва, 1994

Тынянов, Ю.М., Тютчев и Гейне, Москва: Издательство Наука, 1977

Тынянов, Ю.М., Проблема литературной эволюции, Достоевский и Гоголь // Поэтика. История литературы. Кино, Москва: 1977

Яусс, Х.-Р., История литературы как провокация литературоведения // Новое литературное обозрение, 1994, № 12

Ямпольский, М.Б., Память Тиресия, Москва:1993

²³ Ю. Тынянов, Тютчев и Гейне, Москва: Издательство Наука, 1977, с. 33-35

²⁴ Ibidem, с. 37

ACKNOWLEDGEMENT. The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652